ביקורת השיח המלומד

פייר בורדיה

גורלו של טקסט, השימוש שנעשה בו — ציטוט, דקלום, פירוש, פיאור — תלויים בעניין שיש בו עבור אלו המשתמשים בו.[1] עניין זה אינו מצטמצם לעולם לכלל אותו סוג של עניין־לשמו בדבר עצמו, כלומר העניין היחיד הזוכה להכרה, העניין המדעי או האסתטי הטהור, זה התואם את כלליהם האימננטיים של השדות, הכופים על כל משתמש להכחיש את העניין, האינטרס שיש לו בטקסט, במובנו ה״רגיל״, הוולגרי. הטקסטים ירושת העבר לעולם אינם הסיבה הממשית לסכסוכים שהם מעוררים, אך גם אינם אמתלה גרידא לסכסוכים אלו. זאת על אף שכללי המשחק המלומד קובעים, שיש תמיד לנהוג כאילו ערכו של מושא המאבק (enjeu) נקבע לא על ידי המשחק (jeu) אלא על ידי תכונות הטבועות במושא המאבק עצמו.

הטקסטים הם מושאי מאבק (enjeux) המתפקדים במסגרת אסטרטגיות, המבקשות להפוך את היררכיית הערכים המקובלים על ידי שיווק מוצרים חדשים, או על ידי החזרתם לשוק של מוצרים או של דימויים משומשים באמצעות שיפוץ מקיף. שיפוץ כזה משנה את תכונות הטקסטים ומלווה כמעט תמיד בשינוי יחסי הבעלות עליהם. אסטרטגיות כאלה כרוכות בסיכונים גדולים יותר (אך בה במידה הן גם משתלמות יותר במקרה של הצלחה), כאשר מפעילים אותן על מוצרים שערכם פוחת. הן משחקות במאפייניה של כל מערכת סמלים במצבה הפרקטי — למשל, בפוליסמיה ובריבוי החפיפות החלקיות בין המסומנים — כדי לשנות את זהותם החברתית של האובייקטים ואת ההיררכיה בין הקבוצות: זאת באמצעות הפיכת ההיררכיה בין היצירות שבהן השקיעו קבוצות אלו את השקעותיהן, או באמצעות שינויים של יחסי הניכוס של יצירות אלו ושל הזכויות על הון הסמכות, ששיקעה בהן האמונה הקולקטיבית.

מי שעושה שימוש בטקסט, הטקסט משמש אותו כפי שהוא משתמש בטקסט — אך זאת אך ורק בתנאי שייראה בעיני עצמו ובעיני האחרים כמי שמשרת את הטקסט, ולא כמי שמשרת את ענייניו שלו באמצעות הטקסט. הגיון השימוש המלומד ביצירות העבר אינו נחשף במלואו, אלא אם כן תופסים הן את האסטרטגיות האינטרסנטיות, המשרתות את אלה

* Pierre Bourdieu, 1975. “La critique du discourse lettré,” *Actes de la recherche en sciences sociales* 5–6 :2–3. תרגם מצרפתית גדי אלגזי. הערות המחבר מסומנות במספרים; הערת המתרגם מסומנת בכוכבית.

1 בורדיה עושה כאן שימוש בריבוי המשמעות של המילה interêt — ״אינטרס״ וגם ״עניין״, כדי להדגיש שאין צורך להציב עניין לשמו, עניין טהור, חסר פניות כנגד אינטרס.

המיישמים אותן, והן את האסטרטגיות שנועדו להסוות אותן. בכלכלה זו,[2] המבוססת על האמונה הקולקטיבית כהכרה כוזבת קולקטיבית,[3] סיפוק האינטרסים החומריים או הסמליים מותנה בכך שיסוו את עצמם וילבשו צורה אחרת. הפיאור העצמי הישיר או המיידי מתנקם במתהדר, שכן הוא מסגיר את סודו לעין־כל. זו הסיבה לכך שהניסיון לפאר מחברים עלומי שם — צורה דיסקרטית במיוחד של פיאור עצמי — יכול להתקבל אך ורק כל עוד האסטרטגיות, המאפשרות למפאר להפריש לעצמו חלק מן ההון הסמלי שנצבר על ידי המחבר שאותו הוא מפאר, נותרות סמויות מן העין.

דבר זה אינו תלוי רק ביכולתו של מפאר הטקסטים לשחק עם גבולות הצנזורה בשדה המסוים שבו הוא פועל;[4] הצלחתו תלויה גם במיוחד במרחק האובייקטיבי שבינו לבין זה שאותו הוא מפאר. מצב שבו המפאר וזה שאותו הוא מפאר שווים פחות או יותר מבחינת ערך ההון הסמלי שברשותם הוא הערובה הטובה ביותר כנגד אפשרות של מעילה בהון. לכן פרשנים אחרים יכולים רק לחקות ללא הצלחה את האסטרטגיה, שבה מפאר רב־יוקרה — היידגר, לוי־שטראוס או חומסקי — משליך על אב־קדמון מהולל את התכונות הרלוונטיות של זהותו החברתית שלו. בתוך כך הוא מזהה את עצמו — בהתאם לכל כללי הז׳אנר הזה — בדמותו של מבשֵׂר מופלא, ובכל מקרה הוא מוצא לעצמו ערֵב לפי מידתו.

כיוון שהיצירות הן בכל רגע ורגע מושאי מאבק, הדיונים בהן (שהם — במידה משתנה ממקרה למשנהו — בעת ובעונה אחת גם פירוש וגם פיאור) מלמדים על אלה המייצרים את הדיונים או האחראים לשעתוקם של דיונים אלו, לא פחות משהם מלמדים על היצירות עצמן. טוב שמפעם לפעם מזכירים לנו החוקרים כי הקלסיקונים, קרוואג׳ו או הרקליטוס, שאותם מפארים אלו שמלאכתם בכך, אפשר שאינם אלא יצירים היסטוריים מלאכותיים;* וכן, שב״קריאות״ השונות של הקלסיקונים — ״קריאות״ שטחיות או קריאות רבות השראה של אלו שנחה עליהם הרוח — ניתן לקרוא כמו במבחן רוֹרשאך את המבנים המנטליים המארגנים אותן, והמבטאים את עמדתם היחסית של הקוראים־הפרשנים במסגרת

2 המונח כלכלה (économie) אינו מציין כאן את מה שבורדיה מכנה ״הכלכלה במובן הצר״, היומיומי, אלא את ההיגיון הפנימי של שדה, שבו נאבקים על סיפוק אינטרסים כלשהם — חומריים, סמליים, מדעיים או דתיים.

3 את הביטוי méconnaissance נאלצתי לתרגם כאן ל״הכרה כוזבת״. אך בורדיה אינו משתמש בו במובנו המרקסיסטי. לדידו, כל הכרה (reconnaissance) המוענקת לכוח או לסוג מסוים של הון במסגרת שדה מסוים כרוכה באי־הכרתו, בסוג של מיסטיפיקציה הכרוכה בעצם ההשתתפות באותו משחק; מי שמכיר בו, בתוקפו, אינו יכול להכיר אותו. הצירוף ״הכרה כוזבת״ אינו לוכד לפיכך את הצירוף של הכרה (במובן נורמטיבי ופוליטי) ואי־הכרה (במובן אינטלקטואלי ואפיסטמולוגי), שאליו חותר בורדיה (ואולי אפשר היה לומר בעברית אַפָּרָה).

4 בורדיה תיאר את הצנזורה כמנגנון הכופה על שחקן בשדה מסוים לעצב את המסר שהוא מבקש לבטא בהתאם לתנאי השדה ולכלליו המיוחדים. ראו פייר בורדיה 2004. ״הצנזורה״, תרגמה ניצה בן־ארי, **שאלות בסוציולוגיה**, רסלינג, תל־אביב, עמ׳ 135–138.

* ראו Berne Geoffroy, 1959. *Le dossier Caravage*. Paris: Minuit; Jean Bollack and Heinz Wismann, 1972. *Héraclite ou la séparation*. Paris: Minuit, pp. 11–55.

השדה שבו הם מתחרים על השלטת הפירוש הלגיטימי. הדיון ביצירות חב תמיד חלק ממאפייניו הסגנוניים והתמטיים לפונקציות שהוא ממלא במסגרת מאבק זה ולאינטרסים הקשורים בעמדות מסוימות בשדה — אינטרסים שאותם מאפשרות תכונות אלו לקדם.

היגיון זה של התאמת ההשקעות למבנה סיכויי הרווח מאפשר גם להניח, שהעמדה בשדה קובעת לא רק את איכות השיח אלא גם את איכות היצירות שהוא מפאר. יש לנתח בכל מקרה ומקרה את האסטרטגיות — על פי רוב בלתי מודעות — המובילות לחלוקת יצירות העבר והמחברים העתיקים בין הקוראים בני זמננו, ואת התנאים החברתיים המעצבים אסטרטגיות אלו: כך למשל סופרי העת העתיקה, המאורגנים בעצמם על פי היררכיה מוגדרת (החל ב"מפלצות המקודשות" — פרמנידס, הרקליטוס או אייסכילוס, הראויות שיפורשו רק על ידי מי שנחה עליו הרוח, וכלה במחברים המינוריים, שבהם נוהגים כבמקורות סתם, כלומר מונומנטים גרידא, דרך המחברים הקנוניים, הזוכים לכל הקריאות האפשריות). סופרי העת העתיקה אינם מחולקים באופן אקראי בין המומחים השונים, שביניהם שוררת היררכיה מסוימת, במסגרת דיסציפלינות מדעיות, שאף הן מאורגנות על פי היררכיה נתונה: המחברים הנדירים ביותר שמורים להוגים הנחשבים ביותר, באופן שאין כמעט סיכוי שקריאת הטקסט על ידי המקובל הגדול, שבא בסודו של המחבר (קריאת הרקליטוס על ידי היידגר), תיאלץ להתמודד עם ביאור מדוקדק של הטקסט מאת המלומד הבקי, המומחה להרקליטוס — ושני הצדדים יוצאים נשכרים ממצב עניינים זה.

פיאור הטקסטים הוא אחד האקטים הפולחניים, המיועדים בעצם אך ורק לבטא מסירות, הכרה ואמונה — בקיצור: ליצור את החוויה או להעצימה באמצעות ביטויה. כמו השיח המיתי, שאינו יכול לתפקד באופן פרקטי אלא במחיר ערפול לוגי, כך גם הטקסט המפאר אינו יכול למלא את הפונקציה המאגית שלו, המאפשרת לו לכונן את מושא הסגידה שלו כאובייקט מקודש — אלא אם כן יימנע באופן שיטתי מן הדיוק, המסיר מן הדברים את הילת הקסם האופפת אותם, ומן הניתוח, המכונן את המושא כמושא מחקר אובייקטיבי. ביסודן של הנורמות, המגדירות את היחס היאה ליצירות, עומד עקרון ההימנעות מן האובייקטיביזציה המחַלֶּלֶת את האובייקט. כללי הרטוריקה והסגנון של השיח הפולחני נובעים מכך שמנסחים את הקומנטר בלשון מסוימת, בוחרים מילים, משפטים ופרפרזות בזכות יכולתם להראות, שאין ביכולתם לומר את מה שיש להם לומר, כדי להראות, שהדבר שעליו מדברים נמצא מעבר לתחום השגתה של הלשון, הוא בלתי ניתן להיאמר, דבר שאין לבטאו ואין להעבירו. ניתן להבחין בכך היטב במקרה של השיח הרווח על אמנות: הרטוריקה המקובלת בו היא רטוריקה של קריאות התפעלות מלאות השראה, של אנלוגיות מעורפלות ושל מטפורות גמישות, שהמעגליות הכמעט מושלמת שלהן מאפשרת לעשות הקפה שלמה ביקום האמנותי, בלי לצאת לעולם מתחומיו. אין זה השיח המדעי, החודר לאובייקט, הופך בו ומבצע רדוקציה שלו, אלא השיח הפולחני, המפאר, המייפֶּה, הסוגד. המסתורין של היצירות מחייב, שמי שניגש אליהן יעשה זאת כמי שנחה עליו הרוח. כאשר נסיבות הזמן מאלצות את הכוהנים הממונים על הפולחן לאמץ

מחלצות מדעיות, הרי הם דואגים להטעים שבדומה למיסיונרים מודרניסטים, כל מה שהם עושים הוא לחדש את עלומיו של הפולחן — בלי לוותר בשום פנים על הסגידה עתיקת היומין.

הביקורת המדעית של הביקורת המפארת — ביקורת של מוסד, המוציא מכלל אפשרות מעצם הגדרתו את ביקורת המוסד המאפשר אותו, ואשר בה בעת קובע לעצמו את גבולותיו — היא התנאי המוקדם לניתוח מדעי של האמנות. את גבולותיו של היקום שאותו מכונן שיח אי־אפשר למצוא בתוך השיח; מקורם בשדה הייצור של השיח. כל ניסיון לנהוג בשיח כמושא אוטונומי העומד ברשות עצמו כרוך בקבלה מובלעת של גבולותיו המובלעים של השיח. ממעגל הפיאור, שבו מיוצרת ומשועתקת האמונה עד אין־סוף, אי־אפשר לחרוג אלא בתנאי שתופסים אותו עצמו כמושא מחקר. היצירות המקודשות מוגנות מפני הניתוח המדעי באמצעות אופיין המקודש ובאמצעות כל המוסד, המופקד על ייצורה ועל שעתוקה של יראת הכבוד הקדושה האופפת אותן. מדע היצירות הללו עלול בעצמו להפוך לעוד אסטרטגיה אחת כזו, הנשלטת באופן אובייקטיבי על ידי הגיון השדה שעליו היא מתיימרת לשלוט. לכן הוא מצריך הכרה מדויקת של מבנה שדה הייצור וההפצה של היצירות ושל פירושיהן, ובה בעת — של הפונקציה של שדה הפרשנות, המתממשת דרך ההתנגשות האובייקטיבית של אינטרסים מנוגדים, היינו: קידוש היצירות התורם למניעת ההכרה הלוגית או הסוציולוגית של התנאים המאפשרים אותן. רק הכרת שדה הפרשנים והאילוצים החיצוניים המכוונים את פירושיהם — אסטרטגיות המופעלות תוך התייחסות למצב נתון של המשחק — יכולה לאפשר לנו לחמוק מן הרגרסיה האינסופית של פרשנויות ופרשנויות מחודשות, המהלכות קסם על כל המסורות המלומדות. אין מדע של השיח כשלעצמו ובשביל עצמו; כאשר מבחינים בין שתי קריאות של השיח, פנימית וחיצונית, סוציולוגית וסמיולוגית, מוותרים כבר ויתור גדול מדי לדפוסי הסיווג המקובלים. התכונות הפורמליות של היצירות ושל השיח העוסק ביצירות הן אסטרטגיות חברתיות, שאינן מקבלות את מלוא משמעותן אלא כאשר תופסים אותן בזיקתן לתנאים החברתיים של ייצורן ולעמדות של יצרניהן בשדה הייצור. מאפייני המוצרים והמאפיינים החברתיים של היצרנים הם "ניסוחים שונים של אותו משפט", ולעתים קרובות קורה, שמאפייני העמדה המוסדית נותנים מושג מקורב בדבר תכונות השיח, או שבתכונות הייחודיות של השיח ניתן לקרוא את האמת הסמויה של המוסד.

מדע זה של השיח כסוציו־לוגיה (פרקטית) ממקם עצמו בעמדה שאינה תפוסה כיום ומציב לעצמו כמושא מחקר שני מכלולים של עובדות: היצירות, שיש לתאר את תכונותיהן הפורמליות (או ה"פנימיות"), והתנאים החברתיים של ייצורן ושל הפצתן, שבאופן מסורתי נדחו אל התחום ה"חיצוני": מדע כזה יישאר מופשט ומטעה אם לא יצליח למקם את שדה הייצור וההפצה של נכסים סמליים — מתוך הכרה בייחודיות ההיגיון הפנימי של שדה זה ובאוטונומיה היחסית של מבנהו — במסגרת שדה הכוח, כלומר במסגרת חלוקת העבודה של השליטה (domination). תפיסת זיקה זו היא תנאי לחשיפת הפונקציה המשותפת (בין

היתר של לגיטימציה), אשר הסוכנים (העוסקים בייצור ובייצור מחדש של היצרנים ו/או של המוצרים התרבותיים) דרך תחרותם זה בזה מתחרים על מילויה, והיא: הלגיטימציה של קטגוריות התפיסה והמחשבה של העולם, ובייחוד של העולם החברתי. אך מימוש פונקציה זו אינו מתרחש ללא סתירות, שכן האינטרסים והאסטרטגיות, הכרוכים בהשתייכות לשדה, ובאמצעות השתייכות זו — למעמד השליט, אינם ניתנים בהכרח למימוש על ידי אלה, הקשורים עם כל העמדות האפשריות *בתוך* השדה. קשה לחוש בסתירות אלו בתקופות של תפקוד אורגני של השדה האינטלקטואלי, כלומר בזמנים (או בסיטואציות כלל־חברתיות) שבהם שליטתן של הסיעות השליטות על האינטלקטואלים היא חזקה מכל — ואין פירוש הדבר שאז היא *מודגשת* במיוחד, משום שהאינטלקטואלים עצמם קשורים במצב זה לשלטון באופן הדוק ונבנים מן היתרונות הכרוכים בכך. אך סתירות אלו יכולות גם להוביל לכינון בריתות, החותרות תחת הסדר החברתי ומאיימות עליו, כאשר יצרני שיטות הסיווג (ובמיוחד יצרני שיטות הסיווג החברתיות) זונחים את מחנה השליטים, שהפקידו בידיהם את הסמכות לכונן באופן סמלי את העולם החברתי, ומעבירים את כוחם לכונן את הסדר החברתי לידי הנשלטים. בכך הם מאפשרים לנשלטים להשתמש לטובתם־הם בכוח הפוטנציאלי, שמערכות הסמלים המקובלות סייעו עד עתה לבַיית אותו.